

TILSHUNOSLIK SOHASIDA LEKSIKOLOGIYANING AHAMIYATI

Tangriyeva Dilovar Anvarjonovna

BuxDU Xorijiy tillar fakulteti

Nemis filologiyasi kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tilshunoslikning asosiy tarmog'i hisoblangan leksikologiya tushunchasi, uning fanda tutgan o'rni, leksikografiya, frazeologiya, semasiologiya, semantika, etimologiya, stilistika tushunchalari va leksikologiyada so'zning mohiyati, tuzilishi haqidagi fikrlar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: leksikologiya, til, tilshunoslik, fan, leksikografiya, frazeologiya, semasiologiya, semantika, etimologiya, stilistika.

KIRISH

Ma'lumki, yer yuzida yashovchi dunyo xalqlari xilma – xil tillarda gaplashishadi. Kurrai zaminimizda hammasi bo'lib taxminan 5621 ta til va sheva mavjud bo'lib, hozirgacha ulardan 500 tasigina o'rganilgan xolos. Mana shu o'rganilgan tillarning barchasi leksikologik jihatdan ham o'rganiladi. Leksikologiya nima? Leksikologiya (leksika va... logiya) – tilshunoslikning til lug'at tarkibi, ya'ni muayyan bir tilning leksikasini o'rganuvchi bo'lim bo'lib, uning fandagi vazifasi so'zni yolg'iz holda emas, balki boshqa so'zlar bilan bog'liq holda o'rganadi. Leksikologiyada so'zlarning ma'no jihatdan o'zaro bog'langan, ya'ni monosemiya, polisemiya, sinonimiya, antonimiya, soz' ma'nolarining erkin yoki bog'liq holda bo'lishi kabi masalalari ham o'rganiladi. Leksika muayyan bir tizim sifatida ko'rilganda, so'z ma'nolari va tushunchalarning o'zaro bog'liq holda bo'lishi ko'zda tutiladi [1].

Leksikologiya lug'at tarkibining amalda ishlatilishi va taraqqiyoti qonuniyatlarini, so'zlarning uslubiy jihatdan tasnifiy tamoyillarini ishlab chiqadi. Shuningdek, "so'zlashuv va adabiy tillarda foydalanish me'yorlarini, professionalizm, dialektizm, arxaizm, neologizm, leksikalashgan so'z birikmalarini me'yorlashtirish kabi masalalarni tahlil etadi hamda bular haqida muayyan xulosalar chiqaradi".

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Tilning lug'at tarkibi va uni tashkil etuvchi so'zlar bir qator umumiy xususiyatlarga egaligi bilan xarakterlanadi. Leksikologiya leksikani xuddi shu umumiy xususiyatlari nuqtai nazaridan o'rganadi. Bu xususiyatlar quyidagilar:

1. Avalo, lug'at tarkibini tashkil etuvchi har qanday so'z ma'noga ega bo'ladi. Ana shu ma'nosi nuqtai nazaridan so'zlar o'ziga xosliklarga ega bo'ladi. So'zning

ma'nosi (semantikasi) va u bilan bog'liq masalalar leksikologiyadagi asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Leksikaga oid bu masala bilan leksikologiyaning semasiologiya bo'limi shug'ullanadi [2].

2. Har handay tilning taraqqiyotida uning eng o'zgaruvchan, eng tez harakatdagi qismi leksikadir. Til taraqqiyoti jarayonida lug'at tarkibi yangi – yangi so'zlar hisobiga boyib borish bilan birga, undagi ayrim so'zlar eskiradi, shuningdek, iste'moldan chiqib boradi. Demak, lug'at tarkibi avvaldan o'zlashtirilib kelingan va hozirda iste'moldagi so'zlar bilan birga nisbatan yangi so'zlarga va eskirgan so'zlarga egaligi bilan ham xarakterlanadi. Leksikologiyada leksikaning ana shu tomoni ham o'rganiladi.

3. Lug'at tarkibidagi so'zlar iste'moldagi darajasi bu nuqtai nazardan umumiylikka yoki chegaralanganlikka egaligi bilan ham o'zaro farqlanadi. Ma'lum so'zlar umumxalq iste'molida bo'lsa (masalan, non, suv, katta, yugurmoq va b.), ayrim so'zlarning iste'mol doirasi ma'lum jihatdan chegaralangan bo'ladi. Masalan, dialektal so'zlar territorial jihatdan chegaralangan bo'ladi (sas – tovush, istamoq – qidirmoq, bolish – yostiq, eshik – hovli, uy va b.); terminlar ijtimoiy nuqtai nazardan chegaralangan, ya'ni ma'lum kasb – hunar sohasidagi kishilar nutqida qo'llanish bilan chegaralangan bo'ladi. (masalan, urg'u, leksika, affiks – tilshunoslikka oid terminlar; konus, piramida, kvadrat – geometriyaga oid terminlar; kultivatsiya, barona – qishloq xo'jaligiga oid terminlar; basketbol, gol, nokaut – sportga oid terminlar va hokazo). Leksikologiya lug'at tarkibini shu nuqtai nazardan ham o'rganadi [3].

4. Lug'at tarkibidagi so'zlar nutqqa, uslubga bo'lgan munosabatlariga ko'ra ham o'zaro farqlanadilar. Ma'lum so'zlar nutq turlariga, uslubga (stilga) betaraf (neytral) munosabatda bo'lsa (quchoq, bechora, osmon, ichmoq va b.), ayrim so'zlar nutq uslubining ma'lum turiga xos bo'ladi (og'ush – badiiy uslubga xos, boyaqish – oddiy nutqqa xos, samo – poetik uslubga xos, adib – kitobiy uslubga xos va hokazo). Leksikologiyada so'zlarning ana shu xususiyatlari ham o'rganiladi.

5. Har bir so'z tovush qiyofasi va ma'nosiga ega, ya'ni shakl va mazmunga ega. Lug'at tarkibidagi so'zlar ana shu shakl va mazmuni jihatidan turlicha munosabatga ega bo'lishi mumkin [4].

So'zlar haqida aytib o'tilgan xususiyatlar tildagi barcha so'zlar uchun taalluqli hisoblanadi. Leksikologiyada ham asosan ana shu tipdagi so'zlar o'rganiladi.

So'zning ma'nosi ma'lum tovushlar majmuida reallashishi sababli bu ma'noni tovushlar majmui, tovushlarning ma'lum tartibdagi birligi hosil qiladigandek tuyuladi. Boshqacha aytganda, tovushlar «ma'nosi»ning birligi so'zning ma'nosidan iboratdek bo'lib ko'rinadi. Haqiqatda esa bunday emas. Garchi tovushsiz so'z bo'lmasa – da, biroq u yoki bu so'zning mazmuni shu so'zni tashkil etgan tovushlar «ma'nosi»ning yig'indisidan kelib chiqmaydi. Tovushlar (fonemalar) ma'noga ega emas. Shuning

uchun tovushlarning har qanday majmui ma'no ifodalayvermaydi. Masalan, “**o, d, a, m**” tovushlaridan iborat “**odam**” tovush majmui ma'lum ma'no ifodalagani (so'z bo'lgani) holda, shu tovushlarning “**adom**”, “**admo**” yoki “**odma**” majmui hech qanday ma'noga ega emas va ular so'z ham emas. Xuddi shu fonemalardan tashkil topgan “**omad**” ham ma'noga ega va so'z hisoblanadi. Lekin u “**odam**” so'zidan tamomila boshqa so'z.

To'g'ri, so'zning tovush qobig'ida o'zgarish bo'lsa-da, ma'no saqlanishi, demak, so'zning o'zi ham saqlanishi mumkin. Leqin bu hodisa (tovush qobig'idagi o'zgarish) “**birdaniga**” (darhol) emas, balki til taraqqiyoti jarayonida yuz bersagina shunday bo'ladi. Bu hodisa tub so'zlardagina emas, balki yasama so'zlarda ham yuz berishi mumkin. Masalan, **evur – o'gir (aylantir), biragu – biroq, iroq – yiroq, yog'och – og'och, kiprik – kirpik, magiz – mayiz** va hokazo. So'zning tovush qobig'ida bo'ladigan bunday o'zgarishlar so'zning o'z ma'nosi bilan yashash jarayonida ma'lum qonuniyatlar asosida ro'y beradi. Shuning uchun ham bu o'zgarish ma'noning, shu bilan birga so'zning yo'qolishiga olib kelmaydi.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, so'z nihoyatda murakkab xususiyatlarga ega bo'lgan til birligidir. U o'zining muhim belgi – xususiyatlari bilan tilshunoslikning maxsus bo'limlarining o'rganish ob'ekti bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Musajon Bobojonov. Jahon tillari haqida eng, eng, englar. 27.10.2012.
2. Bozorboy O'rinboyev. Leksikologiya. <https://qomus.info>
3. O'zbekiston SSR FA Tarix, tilshunoslik va adabiyotshunoslik bo'limi tomonidan nashrga tayyorlangan O'zbek tili leksikologiyasi. Toshkent. 2011 yil.
4. Tursunov U. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent. 2015 yil.
5. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1 – jild. Toshkent, 2016 yil.
6. Ubaydullaev, A. (2023). LINGUISTIC ANALYSIS OF MANUSCRIPT SOURCES OF JADID LITERATURE. Science and innovation, 2(B9), 35-44.
7. Ubaydullaev, A. (2022). FORMATION OF STUDENTS'SKILLS IN THE ANALYSIS OF POETIC ARTS. Science and innovation, 1(B7), 1185-1189.
8. Abdusalomovich, U. A. (2021). Analysis of the methodological tools used in the stories of Abdullah Khakhhor. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 190-196.

9. Хаитбаева, Н. Х. (2021). Формирование развития межнациональных культурных взаимоотношений в переводах. *Science and Education*, 2(5), 962-966.
10. Хаитбаева, Н. (2021). РАЗВИТИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В ПЕРЕВОДАХ. Збірник наукових праць ЛОГОС.